

Научна критика и полемика Discussion and Polemics

Посткомунистичке трансформације друштва.

Поводом нових књига Института за етнологију Словачке академије наука (II)

Katarína Popelková a kolektív, *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* [Шта је празник у 21. веку у Словачкој?] Ústav etnológie SAV, Bratislava 2014, s. 319.

Alexandra Bitušíková, Daniel Luther (eds.), *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku: Spoločenská zmena a adaptácia IV* [Културна и социјална разноликост Словачке: друштвена промена и адаптација IV], Ústav etnológie SAV, Bratislava & Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií FHV, Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica 2013, s. 149 + 97.

Zuzana Profantová a kolektív, *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti* [Живели смо у социјализму I. Поглавља етнологије свакодневице], Ústav etnológie SAV, Bratislava 2012, s. 350.

Zuzana Profantová, *Žili sme v socializme II. Helena (Biografický prístup v etnológii každodennosti)* [Живели смо у социјализму II. Хелена. (Биографски приступ етнологији свакодневице)], Ústav etnológie SAV, Bratislava 2015, s. 247.

Комунистички систем у бившој Чехословачкој карактерисала је строга идеолошка контрола друштва, висок ниво централизације, етатизам, забрана приватног власништва, а једна од кључних одредница била је тзв. „гвоздена завеса“ – крајње ограничени контакти са западним земљама. Добре стране комунистичког режима су овде биле сличне онима у бившој Југославији – убрзана индустријализација, урбанизација и модернизација друштва. Ипак, комунистички системи су у ове две земље били у многим аспектима суштински различити. Становници Словачке су Југославију опажали као слободнију и демократичнију земљу, чију је свакодневицу карактерисала шароликост боја, за разлику од њихове коју описују као сиву (нарочито после совјетске окупације 1968. године, када су многи настојали да избегну на Запад, изгубивши наду да ће се друштвене прилике променити).¹

Комунистички систем у Чехословачкој је срушен мирним путем, тзв. „плишаном“ револуцијом. Уследиле су привредне реформе, које су са собом донеле и незапошљеност становништва, појаву која је била сасвим непозната у периоду комунизма. Године 1993. Словачка је постала независна држава

¹ Теренско истраживање мањег обима обављала сам у Братислави, као стипендисткиња при Институту за етнологију Словачке академије наука, а у оквиру Националног стипендијског програма Словачке Републике (2015).

споразумним одвајањем од Чешке. Промењена је спољнополитичка оријентација земље, па Словачка постаје чланица Европске уније и НАТО-а (2004) и на тај начин се активно укључује у глобалне токове.

После 1989. године настају свеобухватне трансформације друштвене реалности Словачке, што је довело до интензивних трансформација колективних идентитета (Kiliánová 2009: 15). Упоредо с тим, дошло је до промене парадигме у друштвеним и хуманистичким наукама: у фокусу су се нашли проблеми идентитета, пре свега – конструкције различитих облика колективних идентификација (ор. cit.).² У оквиру рада Института за етнологију Словачке академије наука посебна пажња је посвећена управо истраживањима различитих аспеката постсоцијалистичких трансформација друштва.³

У овом тексту биће приказана нова издања Института на пољу истраживања постсоцијализма.⁴

Шта је празник у 21. веку у Словачкој?

Монографија *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?* [Шта је празник у 21. веку у Словачкој?], коју је приредила Катарина Попелкова (Katarína Popelková), посвећена је најважнијим актуелним празницима у Словачкој. Њен циљ је мапирање прилика које се у Словачкој данас сматрају празницима, сагледавање њихових симболичких и практичних улога у савременом друштву, као и значај за припаднике различитих социјалних група. У фокусу су функције празника у актуелном контексту и активности које их прате. Крајњи циљ је да се у огледалу празника добије слика словачког друштва у 21. веку. Празници су истраживани у њиховим специфичним социјалним контекстима, а њихов садржај и пракса су детаљно документовани. Катарина Попелкова и истраживачки тим, који су сачињавали Моника Врзгулова (Monika Vrzgulová), Зузана Бењушкова (Zuzana Beňušková) и Јурај Зајонц (Juraj Zajonc), обављали су систематска емпиријска истраживања у периоду од 2011. до 2013. године. Резултати теренских

² Институт за етнологију Словачке академија наука је суиздавач узорне монографије „*My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*“ [Ми и други у савременом друштву. Конструкције и трансформације колективних идентитета], настале као резултат рада интердисциплинарног тима, који је сачињавало двадесет седам истраживача (етнолога, историчара, социолога, политиколога, филозофа, лингвиста...). У истраживачком фокусу јесте Словачка, али се комплексни друштвени и историјски процеси разматрају у ширем централноевропском и европском контексту. Овом монографијом се настоји да се процеси кодирања и декодирања колективних идентификација сагледају у новонасталим околностима после 1989. године (Kiliánová, Kowalská, Krekovičová 2009). У књизи су следећа поглавља: I Идентитет и род, II Идентитет и језик, III Идентитет и религија, IV Идентитет и нација, V Идентитет и мањине, VI Идентитет и конфликт.

³ Посткомунистичке трансформације друштва су предмет истраживања два вишегодишња билатерална међуакадемијска пројекта Етнографског института САНУ и Института за етнологију Словачке академије наука: *Културни и друштвени трансформацијски процеси у Србији и Словачкој* (2008–2013) и *Културна и друштвена трансформација у Србији и Словачкој. Савремени процеси у историјском контексту* (2014–2019).

⁴ Публикације о којима је реч у овом тексту могу се у целини преузети са сајта Института за етнологију: <http://www.uct.sav.sk>

истраживања допуњени су другим изворима података, претежно различитим облицима медијског представљања (рекламе, интернет-дискусије и блогови, новински написи...), али и правним актима, парламентарним дискусијама и др.

У првом поглављу ауторка Катарина Попелкова разматра улогу државе у креирању празника, законске регулативе које ове процесе прате, као и симболички потенцијал одабраних датума са становишта различитих политичких актера. У жижи је закон о државним празницима, нерадним данима и датумима сећања из 1993. године. Следи поглавље ауторке Монике Врзгулове посвећено анализи успостављања и обележавања државног празника *Slovenské národné povstanie* [Словачки народни устанак] 29. августа, као и различитих политичких и/или медијских дискурса повезаних с њим. У посебном поглављу, Зузана Бењушкова настоји да помоћу подробне анализе одговори на питање због чега је Божић традицијски, а нов. Јурај Зајонц у последњем поглављу анализира прослављање Ноћи вештица (Halloween) у Словачкој.⁵

Празници у Словачкој граде свој симболички потенцијал интеракцијом три основна фактора: политичке сфере (институције државе и цркве), економске, као и словачких грађана. Република Словачка је у првој години своје независности донела акт о државним празницима, нерадним данима и данима комеморације. Иако су ови празници законски регулисани, интерпретација њиховог значаја и значења није стабилна, већ зависи од политичке и вредносне оријентације текуће владе.⁶ Католичка црква се такође показала као битан чинилац у државној политици легализације празника.

Прослава Божића и Ноћи вештица показује испреплетеност и узајамно поткрепљивање симболичке и практичне стране празника. Грађани укључују различите облике економских активности у своју празничну праксу, а са друге стране, симболички потенцијал празника се обилно користи у економској сфери. Веза економије и празника посебно долази до изражаја на плану закона о раду, будући да нерадни дани имају многобројне финансијске консеквенце за различите актере. Економске консеквенце празника се узимају као аргументација у парламентарним и другим политичким борбама.

Божић је као празник давно институционализован од стране цркве, а његова перцепција као верског празника – у духу масовног оживљавања религије после 1989. године – није једина, нити главна. У савременом друштву Божић представља облик секуларног ритуала. Категорије свето/профано овде су помешане; многи људи профане елементе Божића доживљавају као сакралне. У начин прослављања уносе се елементи различитог порекла, према индивидуалном нахођењу. У том смислу, Ноћ вештица (31. октобар) није институционализована као празник, сматра се секуларном, комерцијалном, не-словачком, западном или америчком, одбацује се, али и прихвата. Католичка црква је одређује као религијски ритуал, посвећен прослави Сатане. Црква оваквим иступима

⁵ О празницима у социјалистичкој Чехословачкој с освртом на друге социјалистичке земље: Beňušková 2015.

⁶ Занимљиво је упоредити са ситуацијом у Србији: Kovač 2011, Kovač 2013.

доприноси поларизацији словачког друштва. Различите групе и појединци приписују му различита, често контрадикторна значења.⁷

Празници попут осетљивог сеизмографа изражавају друштвене промене и процесе. У огледалу празника је добијена јасна слика кретања и превирања словачког друштва. Монографија пружа суптилно нијансиране анализе научно и друштвено актуелних и релевантних проблема. У истраживачком смислу, књига представља репрезентативно издање Института: обимна, документована фотографијама и другим формама илустрација, опремљена различитим врстама регистра, са дужим закључним разматрањима на енглеском и немачком језику.

Многострукост промена и одговора на њих

Зборник радова *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku: Spoločenská zmena a adaptácia IV* [Културна и социјална разноликост Словачке: друштвена промена и адаптација IV] је четврта публикација у серији посвећеној анализи многострукости друштвених промена и адаптационих одговора на њих у периоду после 1989. године у Словачкој. Истраживачки фокус радова овог зборника је на процесима адаптације урбаног становништва на интензивне друштвене трансформације.

У уводном и закључном поглављу зборника, уредник Данијел Лутер (Daniel Luther) објашњава како је колапс комунизма у Чехословачкој довео до трансформације политичког и економског система, што је снажно уздрмало све аспекте свакодневице становништва. Демократизација друштва, тржишна економија, као и нови правни систем, који успоставља права индивида и приватну својину, врше дезинтеграцију претходног система и његових вредности. Заједнице које је социјализам хомогенизовао фрагментирају се у складу са индивидуалним могућностима и стратегијама. Друштвена и културна разноликост постају рапидно изражене у свим сферама живота. Мења се етничка и религијска структура становништва, будући да етничке, верске и друге мањине постају активније и видљивије. Појављују се и нове заједнице, које нису базирани на идеолошком конформизму претходног система, мења се социјална и економска стратификација, нижу алтернативни типови образовања и уметничког изражавања, развија се сервисна економија... Процеси глобализације, комерцијализације и нове технологије утичу на плуралитет животних стилова. Мењају се друштвени ставови према многим питањима, што доводи до трансформације различитих видова колективних идентификација (етничке, верске, родне...). Трансформације друштва задобијају различите форме у зависности од региона, социјалних сегмената и сл. Радови у овом зборнику, будући засновани на теренским истраживањима квалитативног типа, управо зумирају разноликост промена и механизма адаптације на њих.

Први у зборнику, рад Соње Г. Лутерове (Soňa G. Lutherová), представља својеврстан наставак увода у разматрану проблематику. Лутерова указује на то да је постсоцијализам многозначан концепт, с обзиром на то да су изражене контрадикције између макро- и микро нивоа. Уместо о постсоцијализму, ова

⁷ О религијском пејзажу посткомунистичке Словачке в. Podolinská 2010, Podolinská, Krivý, Bahna 2013.

ауторка предлаже, као примереније, писање „о друштвеним променама после 1989“.

У радовима зборника разматрају се следећи проблеми: промене у економији, које подразумевају реструктурирање власништва државних фирми, појаву иностраних компанија, нови начин рада, сасвим другачију организацију пословања, производње, структуралну динамику и циљеве (Katarína Košťálová); промене у производњи и дистрибуцији хране, што подразумева алтернативне праксе производње и исхране, које – као одговор на глобалне трендове – воде новим животним стилима и активнијем односу према храни млађих и образованијих (Alexandra Bitušíková); како се вијетнамски мигранти, који су се из економских разлога досељавали у Словачку још у време социјализма, адаптирају на нове моделе пословања, отварајући ресторане азијске хране и пружајући козметичарске услуге; они креирају функционалну економију, активно раде на својој едукацији и адаптацији, те стварају повољне услове за досељавање и укључивање рођака и пријатеља из Вијетнама (Miroslava Hlinčíková); прихватање праксе алтернативне индијске медицине (Ivan Souček); прихватање LGBT покрета (контекст активизма, репрезентација у медијима и сл.) (Vendula Wiesnerová); холокауст – новија истраживања, заступљеност стереотипа и сл. (Monika Vrzgulová); судбина породица, које су означене као антидржавни елементи и принудно расељене 1952/53. године према комунистичком императиву да се промени социјална структура друштва, градови очисте од непријатеља и сл. (Jolana Darulová).

Зборник радова пружа подробен увид у динамику друштвених промена после пада комунизма. Публикован је на словачком језику, али су сви радови дати у скраћеној верзији и на енглеском.

Живели смо у социјализму...

Зборник радова *Žili sme v socializme I. Kapitoly z etnológie každodennosti* [Живели смо у социјализму I. Поглавља етнологије свакодневице] фокусира широки спектар тема и проблема социјалистичке свакодневице. У уводној студији уредница Зузана Профантова (Zuzana Profantová) објашњава на које све начине 1989. година представља оштру, демаркациону линију разграничења између два периода. У друштвеним и хуманистичким наукама се отварају до тада табуизирани теме живота у социјализму. Профантова најпре даје кратак осврт на претходна истраживања проблематике наратива о свакодневици у социјализму. Затим објашњава историјску позадину свакодневице у периоду од 1948. до 1989. године (в. Profantová 2006). Овај период уредница анализира делећи га на мање целине, међу којима су разлике значајне, будући да је систем пролазио кроз различите фазе и изражене кризе. У фокусу анализе су дискусије на интернету, анонимни коментари о предностима и манама социјализма насупрот капитализму. Сlike социјалистичке свакодневице су оштро контрастиране сликама свакодневице капитализма: сигурност, стабилност, запошљеност, пријатељство међу људима насупрот несигурности, незапошљености, лажном сјају и животном стилу који се намећу, компетитивности, итд. Посебну пажњу Профантова посвећује анализи наратива о поимању рада у социјализму. Коментари остављени

на интернету одишу носталгијом; њихови аутори помињу недостатке и лоше стране социјализма, наглашавајући притом да је капитализам неупоредиво гори.⁸

Радови у првом делу зборника посвећени су различитим аспектима изградње привредних и егзистенцијалних основа друштва у социјализму: колективизација аграра, која је из темеља променила живот на селу, будући да су мали поседници изгубили земљу. Формирани су велики аграрни колективи, технолошки опремљени, унутар којих су се статуси другачије дефинисали. Падом комунизма отварају се питања повратка имовине, што у садашњем, потпуно измењеном контексту, ствара низ тешкоћа (Katarína Nováková, Dušan Šebo); „социјалистичко село“ – изградња, идеологија, меморија (Miriam Olšavská); изградња, формирање и насељавање индустријског града у централној Словачкој, и како он функционише у новонасталим околностима после 1989. године (Katarína Beličková); масовно подизање стамбених зграда и феномен блокова зграда (Katarína Andrášiová).

У другом делу зборника разматра се социјалистичка свакодневица у њеним каледоскопским изразима: спектаклима масовног вежбања (Zuzana Beňušková); начину на који се проводио годишњи одмор (Lenka Bobulová); прослави 8. марта (Magdaléna Paríková); одевању, модним часописима, тзв. „социјалистичком стилу“ (Jana Mládek Rajniaková); свакодневици у анегдотама (Zuzana Profantová).

Радови су засновани на укрштању разноврсних извора података (интервјуа, архивске грађе, новинских написа, плаката...) и њиховој подробној обради. Приложене су фотографије, илустрације из новина и други облици документације и илустрације анализа. Зборник пружа нијансирану слику социјализма, виђеног кроз призму постсоцијализма.

Живела сам у социјализму...

Ауторка Зузана Профантова у књизи *Žili sme v socializme II. Helena (Biografický prístup v etnológii každodennosti)* [Живели смо у социјализму II. Хелена (Биографски приступ етнологији свакодневице)] примењује биографски приступ, тј. методологију усмене историје (*oral history*) у истраживању социјалистичке свакодневице. У првом делу књиге Профантова објашњава теоријско-методолошка полазишта, као и основне одлике свакодневице социјализма. Други део књиге, под називом „Хелена“, представља исповест тзв. обичне жене, рођене 1942. године на селу, о свом животном путу (примарна породица, одрастање, школовање, удаја, рађање деце, запослење...) у времену социјализма. Хелена рељефно описује пријем у пионирску организацију, обележавање државних празника, прославу верских празника, али и емиграцију у западне земље преко Југославије. Њен поглед „изнутра“ помаже да разумемо специфичности чехословачког типа социјализма. Посебно су драгоцене њене рефлексije о dobrим и лошим странама живота у социјализму, као и контрасне слике живота после 1989. године.

⁸ На простору бивше Југославије је дискурс носталгије, тзв. *југоносталгија*, предмет многих вредних студија, нпр. Spasić 2012.

* * *

Нове књиге Института за етнологију Словачке академије наука пружају изванредне анализе актуелних проблема постсоцијалистичких трансформација. У Србији су, такође, публиковане многе вредне студије о постсоцијализму. Често се разматрају потпуно иста питања. На жалост, језичке и друге баријере отежавају наша међусобна читања и продубљенија компаративна истраживања, која би омогућила склапање целовитије мозаичне и интерактивне слике социјализма и постсоцијализма.

Литература:

- Beňušková, Zuzana. 2015. Sviatok a jeho inštitucionalizácia v období socializmu (1948-1989) ako nástroj politického marketingu. In: *Každodenný život v Československu 1945/1948–1989* (Jaroslav Pažout, ed.), 92–110. Praha-Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů & Technická univerzita v Liberci.
- Kiliánová, Gabriela. 2009. Bádanie o identite. In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít* (Gabriela Kiliánová, Eva Kowalská, Eva Krekovičová, eds.), 13–17. Bratislava: Centrum excelentnosti SAV Procesy & Historický ústav SAV & Ústav etnológie SAV & Veda - vydavateľstvo SAV.
- Kiliánová, Gabriela & Kowalská, Eva & Krekovičová, Eva (eds.). 2009. *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava: Centrum excelentnosti SAV Procesy & Historický ústav SAV & Ústav etnológie SAV & Veda - vydavateľstvo SAV.
- Kovač, Senka. 2011. *Sretenje: novi državni praznik u javnom diskursu*. Beograd: Srpski genealoški centar i Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Kovač, Senka. 2014. Novi državni praznici u Srbiji: kulturni identitet i politika. U: „*Etnos*“, *religija i identitet: naučni skup u čast Dušana Bandića* (Lidija B. Radulović, Ildiko Erdei, ur.), 79–91. Beograd: Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Podolinská, Tatiana. 2010. The Religious Landscape in Post-communist Slovakia. *Antropological Journal of European Cultures* 19/1, pp. 85–101.
- Podolinská, Tatiana & Krivý, Vladimír & Bahna, Miloslav. 2013. Religiozita: Slovensko a jeho susedia. In: *Ako sa mení slovenská spoločnosť* (Vladimír Krivý, ed.), 181–256. Bratislava: Sociologický ústav SAV.
- Profantová, Zuzana (ed.). 2006. *The Small History of Great Events in Czechoslovakia after 1948, 1968 and 1989*. Bratislava: VEDA Publishing House of the Slovak Academy of Sciences.
- Spasić, Ivana. 2012. Jugoslavija kao mesto normalnog života: sećanja običnih ljudi u Srbiji. *Sociologija* Vol. LIV/4: 577–594.

Сања Златановић

Прешнија је твоја башча него мој мертин

Саво Пујић, *Водена кола на Требишњици*,

Требиње: Центар за информисање Требиње, 2014, стр. 1–176

Свако време има своје императиве, а у садашњем времену је један од значајнијих императива – употреба обновљивих извора енергије. Свет је пред новим изазовима, те се због тога ваља осврнути и на оно што је нашем времену претходило, односно – у тражењу нових решења треба имати у виду идеје претходника које данас можемо препознати у принципима одрживог развоја. Интересовање за примену обновљивих извора енергије свакако може допринети и одрживости руралних регија и њиховом бржем развоју. И управо у претходно реченом утемељен је значај књиге коју овде приказујемо – *Водена кола на Требишњици*, аутора Сава Пујића. Термин *одрживи развој*, који се последњих година веома често чује, по дефиницији подразумева да свака генерација треба да троши природне ресурсе у оној мери у којој неће угрозити опстанак наредних генерација. Примена обновљивих извора енергије је кључна за остваривање таквог развоја, а један од таквих видова енергије је и хидропотенцијал. Због тога је вредност ове књиге особита — она, дакле, није само документ о коришћењу енергије воде у једном времену и на једном ограниченом простору.

Вода – прасловенска и свесловенска реч – представља, као што је познато, један од четири основна природна елемента, уз земљу, ватру и ваздух; такође, она је предуслов опстанка живог света на планети Земљи. Она није само један од важних услова живота, већ представља и извор енергије. Њена механичка енергија кроћена је од давнина, јер су у употреби биле воденице за млевење жита. Вода, као једна од најраспрострањенијих материја у природи, може бити основ за решавање енергетских проблема човечанства. Основна направа или средство за извлачење воде било је (*водено*) *коло*. Нацрте првих водених кола дао је још у 3. веку п. н. е. Фило Механикус у свом делу *Mechanika Sintaksis* (у поглављу *О пнеуматици*), па се тако претпоставља да је то изум из времена античке Грчке. И у Старом Риму се неговала традиција водених кола, о чему постоје записи и нацрти које је оставио Витрувије, на преласку између старе и нове ере. Иако не тако брзо као што се могло очекивати, примена воденица се проширила и по Персији, Кини, Индији и исламском свету, потом и у средњовековној Европи (детаљније у Милорадовић 2012). Будући да је у домаћој литератури мало написа о конструкцији водених кола, треба поменути и податак да је детаљне скице таквих направа код нас дао и Ранко Финдрик у *Уводу у проучавање старих воденица* (Финдрик 1983).

Првој кључној речи ове књиге – *води* додајемо и другу – *коло*, оно које својом симболиком одражава кружни пут од рођења до смрти, чији значај и садржај произлазе из облика круга, а прасл. реч *коло* 'круг, обруч' позната је свим словенским језицима. Овде је реч о *воденом колу* или *колу* за *наводњавање* – завичајној карактеристици, требињском амблему, направи која је испуцалу од жеге и ужарену херцеговачку земљу претварала у зелене и плодне засаде – како бележи Саво Пујић. Данас, међутим, аутор бележи и неке детаље инспиративне за антрополошко-социолошка проматрања: фотографије младенаца и службене